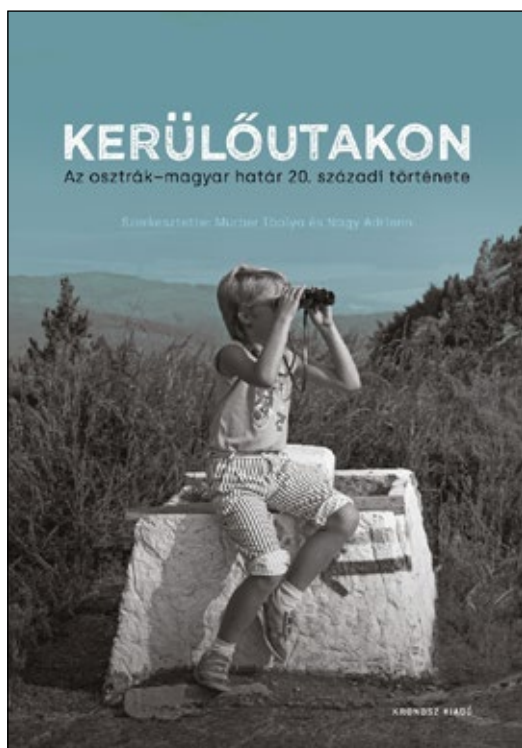

A kötet megragadó, frappáns címe mellett az elgondolkodtató alcím adja meg a recenzió alaphangját. Mennyiben sikerülhet megírni a határ 20. századi történetét egy szerkesztett tanulmánykötetnek? Mielőtt a kötetet alkotó tanulmányok rövid ismertetésébe fognék, e kérdésre válaszolva összefoglalva állapítsuk meg, hogy tartalmaz, sokszínű könyv született a szerkesztők és a szerzők munkája nyomán, amelyben a tanulmányok jó keresztmetszetét adják az osztrák–magyar határtérség történetének. Fontos, hogy a munkába osztrák szerzőket is sikerült bevonni, ők nemcsak az esetleg eltérő nézőpont nyomán hoznak újat, hanem a hivatkozott szakirodalom és források kapcsán is hathatósabbak a nem-magyar szakirodalom mobilizálásában. Egy ilyen kötet ugyanis nem csak a tanulmányok írott szövegével, hanem a felhasznált forrásokkal és szakirodalommal is új ismereteket adhat az olvasónak.

A szerkesztők, Murber Ibolya és Nagy Adrienn bevezető tanulmánya elvégzi a tudományterületi elhelyezést. Fontos és korszerű törekvése a szerkesztőknek, hogy a tanulmánykötet ne csupán a kapcsolódó, a kötet alapjául szolgáló konferencia előadásainak gyűjteménye legyen, hanem saját koncepcióval, felépítési logikával rendelkezzen. A bevezető ezek szellemében foglalja össze röviden a kötet tanulmányait. A kötet kohézióját tovább erősíti a szerkesztők által gyűjtött egységes képanyag, amely önálló forrásértékkel bír. S az olvasó számára hasznos lehet a könyv névmutatója is. Ennek készítőjéről (Tóth Adrienn), csakúgy a korrektorról – sajtóhibát nem vettünk észre – hajlamosak lehetünk megfeledkezni. Viszont az osztrák szerzők tanulmányainak fordítójára nem derül fény. Ez a mulasztás azért fájó, mert a fordítások egyébként kiválóak, mégsem tudni, kit vagy kiket dicsér a magyar szöveg.

Bencsik Péter írása, egyedülként az első blokkban a határkutatások elméleti kereteit tekinti át, viszont ez nem jelenti azt, hogy a többi szerző ne foglalkozna tisztességesen saját kutatásának elméleti beágyazásával, vagy a kutatási előzmények összefoglalásával. Bencsik ezeket a kereteket használva foglalja össze a térség 20. századi történetét. Foglalkozik a határvidékek tipológiájával, a territorializálódás és a globalizáció kölcsönhatásával – itt a bordering – debordering – rebordering fogalomcsoportot lehetett volna még említeni, rokonítani a territorializálódás megfelelőivel (ami később Daniela Apaydin írásában kerül elő) –, valamint a határrezsim fogalmával és a mindezen folyamatokra való társadalmi válaszok formáival. A szerző az osztrák-magyar határra vonatkoztatva hat periódust különít el a keleti és a nyugati határrezsim kölcsönhatásainak történetében, amely az olvasó számára tulajdonképpen az egész kötet tanulmányai szempontjából viszonyítási

pontot képez. A 20. században váltakozó típusok: kölcsönösen függő, egymás mellett élő, majd elidegenedő határvidék működése az 1960-as évekkel ível ismét felfelé, míg EU- és schengeni csatlakozásunkkal a szerző szerint az integrálódott határvidék státuszát érte el. Itt viszont a tanulmány megszakad, mintha írása befejeződött volna 2008-ban. Nem tudjuk meg a szerző véleményét a 2015-ös migrációs válság, a Covid-19 járvány, valamint a határmenti ingázó forgalom kapcsán bevezetett – utóbbi esetében lokális – határőrizeti „változásokról”, és ezek esetleges hatásáról a típus-besorolásra. Így ennek megfontolása az olvasóra marad.

Az eddig említett két bevezető tanulmány után a második tanulmány-blokk a „Kisebbségi lét” címet viseli. Itt a határtérség vend, horvát, roma és zsidó etnikumaival kapcsolatos tanulmányok szerepelnek két magyar és két osztrák szerző tollából. Székely Tamás a vend kérdés 1918 előtti kontextusát, illetve a szlovén helyi nemzetiségi mozgalmakra válaszul indított, annak formáját illetően élenken vitatott vend akció formálódását és kudarcát ecseteli. Katharina Klara Tyran, a Helsinki Egyetem docense, a határtérség horvátságának történetét foglalja össze. A tanulmány érdekességeit jelentik az alsó-ausztriai, a morvaországi és a szlovákiai – Pozsony környéki – horvátságra tett rövid kitekintések. Emellett fő mondanivalója egyrészt a horvát nemzeti ébredés megkérdésének a bemutatása, amelyet egy érdekes anekdotával húz alá: a 19. század

közepén a térségbe érkező horvát filológust nemzeti agitációja után maguk a horvátok jelentették fel és vallottak ellene. Másrészt a Burgenland megalakulása körüli horvát hovatartozás-identitás vitákat járja körül. Az 1945 utáni történések már csak vázlatosak a tanulmányban.

Horváth N. Zsolt a romák/cigányok regionális és mikrotörténeti kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Tanulmánya ezzel összhangban a zalai és a Vas vármegyei cigányságra összpontosít, és a századfordulós népszámlálási és főképp az 1893-as cigányösszeírási adatok mellett a sajtóbeli narratívák elemzésére tesz kísérletet, figyelemmel a források egyoldalúságának problematikájára, az autentikus (értsd itt: roma) források hiányára. A sajtóelemzés fő eredménye, hogy a két mintául választott lapban a pozitív, elsősorban cigány zenével kapcsolatos cikkek voltak túlsúlyban. A grazi egyetem történésze, Ursula K. Minder-Steiner a burgenlandi zsidók és cigányok együttes történetét rajzolja meg írásában. A két népcsoport sorsa elsősorban a diszkrimináció és a nemzetszocialista holokauszt / soá révén fonódott össze, ezért célja e népcsoportok kapcsolatának kibontása. A szerző aláhúzza azt aényt is, miszerint e két népcsoport a 17. századtól számítható települési folytonossággal rendelkezett a mai Burgenland térségében, amely európai szintű unikalitás. Ugyan vállalása természetesen kevésbé sikerülhetett, a helyi zsidó és cigány találkozások esetlegesen voltak, mégis, a nagy volumenű német nyelvű szakirodalom bevonása révén a szerző igen részletes képet rajzolt a két népcsoport mindennapi életének körülményeiről vallásgyakorlás, iskola, politikai élet stb. területén.

A harmadik tematikus rész a „Határtapasztalatok” címet kapta. Itt az egyik szerkesztő, Murber Ibolya és Schlachta Krisztina tanulmányait találjuk. Mindkét írás a szocializmus időszakába, előbbi szűken az 1956-57-es év fordulójára viszi az olvasót. Hasonlók abban is, hogy jelentős mennyiségű levéltári forrást vontak be az írásba, Murber emellett interjúkra támaszkodik, és módszerében is az idézetek mint példák dominálnak. Ezekon keresztül mutatja be, hogy az 1956-os magyarországi exodus embercsempészeiről, a menekültekről, illetve a magyar és az osztrák határőrökről (ezt az alfejezet címek tévesen jelzik) milyen reflexiók találhatók az elsősorban a Veritas intézet oral history archívumában fellelhető interjúanyagokban; emellett két saját interjúra is támaszkodik. Ezen anyag és módszer a tanulmányt rendkívül olvasmányossá és érdekessé teszi. Mindez igaz Schlachta Krisztina írására is, jóllehet itt nem interjúk, hanem, kevésbé hangsúlyosan, jelentés- és dokumentumrészletek színesítik a magyar–jugoszláv és a magyar–osztrák határon nyugatra szökni próbáló NDK-beli menekültek tragikus történeteinek a leírását. Míg Murber írása elsősorban alulnézeti, mikrotörténelmi szemszögű, Schlachta írása, nemzetközi kutatócsoporti projektekbe illeszkedve a makrotörténelmi keretekbe, az NDK-s állambiztonsági rendszer történetébe is beágyazza tanulmányát, illetve a bemutatott eseteket.

A következő blokk – Transznacionális praktikák határai – első tanulmányában Nagy Adrienn egy nagyon érdekfeszítő kitérőt tesz a vizualitás, a fotográfia és a mozgókép történeti-társadalmi szerepének tárgyalására. Ezt követően a *Pesti Napló* 1918-as csempészrizzia filmhíradójának képeit elemzi és veti össze a történeti forrásokkal, illetve a „valósággal”, felgöngyölítve a filmfelvétel kérdéseit, aláhúzva valóságosságát, meg-

rendezettségét. Ezután Moór Vivien írásával újra 1956–57-re ugrunk, amelyben a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi segélyezésének körülményeit mutatja be a szerző. Az esettanulmány jó példája annak, hogyan lépett működésbe a hatalmi propaganda, és hogyan lett a Vöröskeresztből, valamint ezzel párhuzamosan, Ausztriából barátból ellenség. A levéltári forrásokat is bevonó tanulmány külön érdekessége a Vöröskereszt szervezeteibe beépülő ügynökök munkájának a bemutatása. A tanulmánykötet harmadik osztrák szerzőjének, Daniela Apaydin (Institut für den Donauram und Mitteleuropa, Bécs) történésznek a munkája pedig immár a rendszerváltozás időszakával, azon belül is a Bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer elleni civil mozgalom történetével foglalkozik. Nagyon hasznos írás, hiszen a magyar oldali történések számtalan szempontból feldolgozott történetét egészíti ki az osztrák nézőponttal, illetve az ausztriai események fonalával. Így a tervezett hainburgi vízerőmű elleni sikeres osztrák környezetvédelmi tiltakozások ösztönző szerepe mellett fény derül az osztrák környezetvédők magyarországi kapcsolataira, illetve tevékenységére a határ két oldalán. A szerző – doktori kutatásait összefoglaló – tanulmányához oral history interjúkat is felhasznált. A cikk a közép-európai környezetvédelmi tiltakozások történetének kutatására való felhívással zárul.

Az utolsó tematikus egység – Emlékezet és határ – két tanulmányt tartalmaz. Fiziker Róbert a soproni népszavazás emlékezetét vizsgálja a határ két oldalán. A két világháború közötti „szőnyeg alá söprés” kölcsönösségét a szocializmus időszakában magyar oldalon az „elhallgatásokon és felejtésen alapuló emlékezetpolitika” váltotta, amelynek része volt a soproni népszavazás történetének a sülyesztőbe kerülése is. Hasonlóság szintén van az osztrák oldalon, csak hogy a sógorok elsősorban a náci múlttól és szerepvállalásukról feledkeztek meg szívesen ebben az időszakban. E két ország Fiziker illusztrációjában jól egymásra találhatott, amelynek közös diplomáciai borozgatások voltak az ikonikus pillanatai, Sopron pedig a közös felejtés ideális helyszíne. A tanulmány számos megszívlelendő, itt is kiemelhető, némelykor szarkasztikus megállapítással zárul. Ilyen az elmulasztott, megbékélésre törekvő közös múltidézés lehetősége a 2021-es centenáriumi ünnepek idején, amely kapcsán, írja Fiziker Róbert, „úgy tűnik, napjainkban nem csupán a történetíró politikusokra (Bánffy Miklósokra vagy Fred Sinowatzokra) nincs igény, de Clio alapfeladatai közül is a »heroikus költészet« került előtérbe: a történész dolga nem az emlékezetpolitika formálása, hanem annak – mint a múlt politikai érdekek és célok mentén történő manipulációjának – alátámasztása.”

Törő László Dávid nemkülönben érzékeny pontot vizsgál a két ország emlékezetpolitikájának érintkezési mezőjében: a Liszt-kultuszt. A lebilincselő historiográfiai elemzés során szerző a zeneszerző géniusz emlékezetéért és örökségéért folytatott csatározások történetét göngyölíti fel, amely bár a jelenig ível, de a tanulmány a két világháború közötti idősakra koncentrál. Ekkoriban a burgenlandi történetírás gyakori tárgya volt Liszt és a rövidebben szintén tárgyalt Haydn örökség, amelyek fontos szerepet játszottak a tartományi identitást építésében. Törő az alapvető osztrák narratívákkal a Liszt magyarságát kiemelő magyar írásokat állítja párhuzamba, majd a forráskritikát is használó, megfogalmazásában „mitoszromboló” szerzőkre, illetve tanulmányokra tér. Itt egyfelől Csekey

István Liszt származásával foglalkozó írását tárgyalja, amelyben a szerző cáfolta Liszt katonatiszti és magyar nemesi származását. Másfelől Heinrich Wamser hasonló eredményekre jutó írását emeli ki, tanulságul kiemelve, hogy míg Csekey Liszt tehetsége kapcsán a nyugat-magyarországi „vérkeveredést” tartotta alapvetőnek, Wamser viszont a „német vér” szerepét. Mindezt Törő tudományos kapcsolatuk, levelezésük, sőt, vitájuk alapján is bemutatja.

Egy következő alfejezetben a szellemtörténeti irányzathoz kapcsolódó zenetörténetész, Prahács Margit Liszttel kapcsolatos munkássága kerül terítékre, amely hozzájárult az 1935-36-os Liszt emlékévkörűli diskurzusokhoz. Törő törekvése, hogy Prahácsot nő-történeti szempontból is elemzés alá vonja, ahol rámutat: az egyébként (szintén) férfiak által dominált szellemtörténet írásban Prahács a művészeti-esztétikai szempontok beemelésével tudott újat alkotni és mondani a romantikus, „valóság és jelenformáló” Liszt munkásságának egyébként dominánsan nemzeti és arisztokratikus elemzési mezőjében. Az utolsó elemző fejezet Prahács munkásságához képez ellenpontot: Törő László itt a vezető burgenlandi levéltáros-történész, Heinrich Kunnert Lisztre vonatkozó nézeteit és munkásságát elemzi, amelyek az osztrák (német) „völkisch”, avagy a német népi, néptörténeti és faji megközelítés fősodrába tartoztak. Kunnert főszerepet játszott az osztrák Liszt-emlékezetpolitika alakításában, csakúgy mint az osztrák Liszt-emlékévkör szervezésében. Konklúzióival Törő a jelent is eléri. Nem kecsegteti az olvasót végleges, döntő megállapítással Liszt identitását illetően, azonban jelenkori kutatásokra utalva egy se nem-magyar, se nem-osztrák szerző, Shay Loya összegzését ajánlja az olvasó figyelmébe: Liszt „egy magát magyarnak valló, kozmopolita-nacionalista, francia műveltségű, osztrák–német–magyar, katolikus” zeneszerző volt.

Vannak apróbb hibák is, amelyeket a tanulmánykötet kapcsán érdemes szóvá tenni. Az előbb említett két tanulmány sorrendje valami oknál fogva felcserélődött – a bevezető tanulmány még Fiziker Róbert írását tárgyalta zárótanulmányként – talán helyesebb lett volna így tartani a sorrendet. De szóvá lehet tenni, vissza a legelejére ugorva azt, hogy Márai az idézetben eltúlozva állítja, hogy a bécsújhelyi vasút vagy az út hol Ausztriában, hol Magyarországon kanyarog. Ezt érdemes lett volna lábjegyzetelni, hiszen ez Savanyúkút és Lajtaújfalu között a terepi okok miatt csak néhány száz méterre volt igaz, ott is a trianoni állapot előtt, tehát ennek nincs is köze a trianoni határváltozásokhoz. (Ma Burgenland és Alsó-Ausztria érdekesebb határszituációja van itt.) Ez a probléma a vasút esetében sokkalta igazabb volt a Sopron-Kőszeg vonalra, az utakat illetően pedig leginkább Szombathelytől nyugatra lépett fel. A 13. oldalon szereplő Királyhida fotó képaláírása tévesen jegyzi meg, hogy a város a Sopron-Bécs vasútvonalon fekszik, ez nyilvánvalóan a Budapest–Győr–Bécs vonal. Természetesen ezek a kritikai megjegyzések inkább csak azt hivatottak bizonyítani, hogy a recenzens alaposan elolvasta és áttanulmányozta a kötetet, a kötet értékéből fikarcnyit sem vesznek el.